

**СУЧАСНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА
С.В. Іноземцева**

Як свідчать інформаційні джерела, в Україні щорічно збільшується кількість дітей-сиріт, дітей-інвалідів, які потребують посиленої уваги з боку держави. Ці діти утримуються в різних загальноосвітніх та галузевих закладах. Так, у 2003-2004 навчальному році у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації навчалося 4472 особи з фізичними обмеженнями, у 2004-2005 навчальному році – 5194 особи. У вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації: у 2003-2004 навчальному році – 3457 осіб, у 2004-2005 навчальному році – 3940 осіб. Обов'язковою умовою діяльності цих закладів є створення середовища для якісної освіти, формування життєвих навичок, адаптації учнів та студентів до життя в нових соціальних умовах. Але практика свідчить, що не кожен заклад може реалізувати ці завдання в оптимальному режимі. На це є як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває вивчення досвіду організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами в навчально-виховних закладах України та використання його для підвищення ефективності вітчизняної системи освіти й виховання дітей зазначеної категорії.

З огляду на це, мета статті полягає в узагальненні сучасного досвіду організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами, визначенні загальних тенденцій, новітніх підходів до розвитку системи освіти й виховання дітей зазначеної категорії.

Питанням навчання й виховання дітей з особливими потребами присвятили свої праці І.Зверєва, А.Капська, А.Мудрик, С.Хлебик та інші. Але основним джерелом інформації стали безпосередньо дослідження сучасних науковців, матеріали конференцій та семінарів, присвячені вивченню вітчизняного досвіду з питань організації спеціальної освіти в Україні.

Упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими потребами здобували освіту в спеціальних закладах, які й нині залишаються для них традиційною та провідною формою навчання. Однак, ситуація поступово змінюється. Україна взяла курс на євроінтеграцію. У зв'язку з цим певні зміни відбуваються в освітній політиці, а саме: уряд приділяє значну увагу питанням забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами та створення їм комфортних умов для навчання.

У теорії та практиці сучасної освіти існують два основні підходи до подолання у дітей труднощів, які виникають під час навчання. З одного боку, це створення спеціальних груп, класів компенсуючого навчання в умовах звичайних навчальних закладів, з іншого – включення дитини з порушеннями розвитку до освітнього середовища звичайної групи, класу, але за умов створення для неї відповідних, адекватних її можливостям умов отримання освіти. Варто підкреслити, що другий підхід, який визначається формулою “від рівних прав – до рівних можливостей, від інституціоналізації – до інтеграції”, вважається пріоритетним у більшості країн світу [1].

Наприклад, у Болгарії у 1995 році Міністерство освіти та науки схвалило програму “Step by Step”, яка пропонувала рівний доступ дітей до якісної освіти і була розрахована на дітей різного віку – до 3-х років, дошкільний вік, шкільний вік, студенти [7]. Ця програма була впроваджена у чотирьох країнах: Болгарії, Румунії, Україні, Киргизії. Особлива увага в ній приділялась роботі з дітьми з особливими потребами та представниками різних меншостей. Мета програми – навчати вчителів працювати з дітьми зазначеної категорії. До провідних напрямків соціально-педагогічної діяльності належали: вивчення дитячих потреб та відповідне планування роботи педагога; допомога дітям в адаптації до навколишнього соціального середовища; індивідуальний підхід до сімей дітей з особливими потребами; допомога в інтеграції дітей з особливими потребами у звичайних дитячих садках та школах.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що активний розвиток інтегрованої загальнодоступної системи середньої, професійної та вищої освіти став реальною ознакою євроінтеграційного поступу України. Така система передбачає різноманітні форми спільного навчання та виховання дітей з особливими потребами та їх здорових однолітків. Але для того, щоб не порушувати інтереси “нормальних” підлітків, треба визначити, які діти можуть бути інтегровані, яка повинна бути їх оптимальна кількість. Сьогодні спостерігається така тенденція, що в звичайні навчальні заклади йдуть діти з легким та середнім рівнем порушення фізичного стану. Проте є приклади того, як діти з тяжкими відхиленнями успішно адаптуються, мають особисті досягнення, позитивно впливають на фізично здорових учнів, які навчаються бути чуйними, толерантними, уважними.

Доцільно звернути увагу на те, що унікальний досвід організації навчально-виховного процесу молоді з інвалідністю в інтегрованих студентських групах, в умовах дистанційного навчання накопичено у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини “Україна” та у 26 його філіях у всіх регіонах країни, де навчається близько 2 тисяч студентів. Широкий спектр спеціальностей надає інвалідам можливість самовизначення і самореалізації в залежності від індивідуальних здібностей.

Цікавий проект зі створення Центру духовно-інтелектуального розвитку та професійної реабілітації молоді з обмеженими фізичними можливостями впроваджує Донбаський інститут техніки та менеджменту МНТУ, який передбачає створення бази даних інвалідів північного регіону Донбасу з метою щорічного визначення стратегічних і пріоритетних напрямів у сфері медичної, педагогічної, соціально-психологічної і

професійної реабілітації інвалідів, вивчення потреби у відповідних робочих місцях. Крім того, в цьому ж регіоні на базі Національної металургійної академії створено Регіональний центр освіти інвалідів [2].

Творчим підходом до багатоступеневої освіти і комплексної реабілітації дітей з проблемами у здоров'ї характеризується багаторічна діяльність Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру (Запорізька область), створеного на базі санаторної школи-інтернату. Дитина з обмеженими можливостями отримує в закладі широкий спектр реабілітаційних послуг. Це: рання реабілітація, шкільне навчання, здобуття професії у ПТНЗ, ВНЗ I – II рівнів акредитації та частково – працевлаштування.

Надзвичайно цікавим та інноваційним є досвід роботи обласного санаторно-оздоровчого Центру соціальної реабілітації дітей-сиріт і дітей-інвалідів “Смарагдове місто” в Донецькій області. Головною метою центру є комплексна соціально-педагогічна, медична, професійна реабілітація дітей пільгових категорій, формування в них навичок самостійного життя. Центр водночас є науково-методичним об'єднанням із лабораторією інноваційних досліджень, на базі якої розробляють, відстежують і науково забезпечують новітні підходи до соціально-реабілітаційного спрямування освітнього процесу з подальшим їх узагальненням і впровадженням у практику навчальних закладів [5]. Варто зазначити, що у вищих навчальних закладах області навчається 856 сиріт. У 2002 році почали діяти обласні програми “Дитячі долі” та “Від серця до серця”. У 10 професійно-технічних навчальних закладах здобувають професійну підготовку 766 осіб з обмеженими можливостями фізичного й розумового розвитку. Основними функціями регіональної політики в плані соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями є: напрацювання та внесення до змісту освіти й виховання компонентів, що відображають особливості історії, культури, довкілля, економіки, екології області [6].

Оптимальні умови для цілісної соціальної реабілітації та інтеграції дітей-інвалідів у дошкільному та шкільному віці створено в експериментальних закладах всеукраїнського рівня, а саме: у Львівському навчально-реабілітаційному центрі “Левеня” для дітей з порушеннями зору, навчально-реабілітаційних центрах Івано-Франківська, Кам'янця-Подільського, школах-інтернатах Тернопільської та Луганської областей.

Інтенсивно запроваджуються інноваційні форми навчання й виховання дітей-інвалідів і в Харківській області. Насамперед, це використання елементів дистанційного, інтегрованого навчання, відкриття навчально-реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів різних форм власності. Створенню рівних умов для доступу до якісної освіти сприяє угода, укладена Головним управлінням освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації з Харківським центром реабілітації молодих інвалідів і членів їхніх сімей “Право вибору”, щодо розробки в Харкові моделі відкритої освіти для осіб з особливими потребами. Особлива увага в цьому проекті приділяється дітям, які не можуть відвідувати школу через тяжкі порушення здоров'я.

Заслугує на увагу й досвід Дніпропетровської обласної психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК), що функціонує як Дніпропетровський обласний психолого-медико-педагогічний центр. Центр не тільки виконує діагностично-консультативну роботу, визначає форми соціально-педагогічної допомоги дітям з вадами психофізичного розвитку, а й здійснює конкретну роботу з ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, забезпечує системний психолого-педагогічний супровід сімей, які виховують таких дітей, запроваджує “батьківський всеобуч”. Для забезпечення всіх напрямів роботи при Дніпропетровському центрі діють кабінети слухової та зорової реабілітації, навчально-реабілітаційний клас, родинний клуб “Мрія”. Активна громадська діяльність 49 районних (міських) ПМПК Дніпропетровської області дала можливість створити банк даних дітей з проблемами розвитку. На наш погляд, цей досвід заслуговує особливої уваги та широкого впровадження.

Маємо також визнати, що нинішні заклади інтернатного типу, на жаль, ізолюють знедолених дітей від суспільства. Ці діти позбавлені права вибору друзів, розваг, подальшого навчального закладу. Досить часто вони виявляються нездатними адаптуватися до умов суспільства, відчують свою відчуженість й непотрібність. Тому окремої уваги заслуговує позитивний досвід Севастополя, дитячі будинки якого з 1987 року працюють за регіональною моделлю малокомплектних закладів, з обов'язковим збереженням родинних зв'язків, навчанням дітей у загальноосвітніх школах і ВНЗ міста.

Доцільно звернути увагу й на те, що вже кілька років активно впроваджуються і апробуються інноваційні форми утримання та організації життя дітей за принципом родинного виховання в Київському дитячому будинку “Малятко”, Дніпропетровському дитячому будинку “Сонечко”, Нікопольському дитячому будинку “Ромашка” та в інших малокомплектних закладах України.

Міністерство освіти і науки України планує і надалі розвивати інтегровану загальнодоступну систему середньої освіти як шляхом створення мережі навчально-реабілітаційних центрів для дітей з інвалідністю, так і запровадження навчання дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх школах. Для забезпечення особам з особливими потребами права на освіту місцевим органам управління освітою доручено забезпечити належні житлово-побутові умови учням та студентам з обмеженими фізичними можливостями, створити їм доступ до навчальних та інших приміщень.

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що при підготовці фахівців до роботи з дітьми з особливими потребами передбачено вивчення курсу “Основи корекційної педагогіки”. Педагогічні працівники повинні отримати відповідну курсову підготовку, а батьки дітей зазначеної категорії – консультативну допомогу. Крім того, затверджено базовий перелік корекційних засобів навчання та

реабілітаційного обладнання для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, класів або груп. Також видано нові за змістом та структурою навчальні програми для дітей з особливими потребами.

Одним із шляхів забезпечення доступу дітей до якісної початкової освіти може стати загальноосвітній навчальний заклад I ступеня з малою кількістю учнів – “школа – родина”, що створюється з урахуванням специфіки місцевості та демографічної ситуації за місцем проживання дітей. Це дозволить сформувати найсприятливіші умови, максимально використати потенціал родинної педагогіки й народознавства у вихованні учнів [4].

Варто підкреслити, що у більшості країн Західної Європи освітня політика вже тривалий час зорієнтована на практичне втілення інклюзивної форми навчання, принцип якої – освіта для всіх без винятку. Як свідчать науково-педагогічні джерела, паростки інклюзиву в Україні з’явилися ще у 90-х роках XX століття. Ініціаторами починання були громадські організації. Матеріали Саламанкської декларації і програми щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами “інклюзивне навчання” визначають як систему освітніх послуг в умовах загальноосвітнього закладу, що базується на принципі забезпечення основоположного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання” [3]. Документ “Міжнародні консультації з питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами” зазначає, що “інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір. Інклюзія – це політика і процес, які дають змогу всім дітям брати участь у всіх програмах”.

Відмінність інтегративного та інклюзивного підходів полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, воно пристосовується до індивідуальних потреб людей, а не навпаки. Відтак, однією з форм інтеграції можна вважати й навчання дітей з особливими освітніми потребами в спеціальних класах або групах навчального закладу. Проте назвати це інклюзією не можна. Практичний досвід засвідчує, що однолітки не завжди йдуть на контакт з “особливими” дітьми, в той час як спілкування – один із головних та безперечних елементів інклюзивного навчання. Отже, інклюзія передбачає особистісно-орієнтовані методи навчання, в основі яких має бути індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її здібностей, особливостей розвитку, темпераменту, сімейного виховання тощо.

У 2001 році Міністерство освіти і науки України, Інститут спеціальної педагогіки АПН України разом із Всеукраїнським фондом “Крок за кроком” розробили семирічну програму науково-педагогічного експерименту “Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах”.

Експеримент реалізується в рамках програми фонду “Залучення дітей з особливими потребами”. Розроблено програму та складено план дослідницької діяльності, підготовки вчителів (вихователів) класів (груп) інклюзивного навчання та програму тренінгів. На базі чотирьох інститутів післядипломної педагогічної освіти в Полтаві, Львові, Івано-Франківську та Білій Церкві реалізуються проблемно-тематичні курси. Розроблено критерії та механізми інклюзивного навчання, а також досліджується вплив інклюзивної моделі освіти на учасників проекту. Експеримент триватиме до кінця 2007 року. За цей час буде поетапно вивчено вплив інклюзивної освіти на особистісний розвиток дітей. Нині програму реалізують 20 експериментальних закладів освіти, в яких 49 класів (груп), де навчаються 178 дітей.

Аналіз результатів впровадження інклюзивної форми навчання в експериментальних закладах освіти дає можливість зазначити такі позитивні зрушення: краща підготовленість молоді з особливими потребами до життя в суспільстві, а також готовність самого суспільства враховувати потреби своїх громадян; підвищення мотивації дітей з особливими потребами до навчання. До недоліків можна віднести слабку підготовку педагогічних кадрів, які ще не готові працювати з дітьми з функціональними порушеннями.

Незважаючи на певні досягнення вітчизняної науки та практики, традиційні підходи до розв’язання проблем соціалізації та навчання дітей-сиріт і дітей з вадами розвитку не характеризуються системністю, наступністю, ефективністю і потребують кардинальних змін. У зв’язку з цим набула особливої актуальності потреба в системі соціальної реабілітації, адаптації та психолого-педагогічного супроводу дітей-сиріт і дітей з обмеженими можливостями. Педагогічний аспект має дуже велике значення для всього процесу реабілітації, для успішної інтеграції дитини в суспільство. У процесі навчання й виховання відбувається соціалізація особистості, накопичення нею життєвого досвіду, знань, підготовка до активної участі у всіх сферах діяльності. Отже, важливим напрямом роботи в системі спеціальної освіти є її взаємодія зі сферами охорони здоров’я та соціального забезпечення. Саме так працюють управління освіти і науки Дніпропетровщини, Харківщини, Запорізької та Львівської областей. Нас чекає серйозна і відповідальна робота. До кожної знедоленої дитини ми маємо ставитися, як до власної.

Література

1. Бондар В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. //Дефектологія. – № 3. – 2003. – С. 2 – 5.
2. Дьяченко В. Комплексна реабілітація – шлях створення рівних можливостей //Соціальний захист. – № 11. – 2006. – С. 7 – 11.
3. Семенюк М. Кожна дитина має вчитися //Соціальний захист. – № 9. – 2006. – С. 14 – 17.
4. Талан М. Корекційна освіта в Україні: стан, тенденції, перспективи //Соціальний захист. – № 9. – 2006. – С. 17 – 18.

5. Тесленко В.В. Доповідь на Всеукраїнській нараді-семінарі з питань формування освітньо-реабілітаційного простору для дітей-сиріт і дітей-інвалідів // Освіта України. – №1 – 2. – 2007. – С. 4 – 5.
6. Тесленко В.В. Можливості промислового регіону в соціально-педагогічній підтримці дітей-інвалідів // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 4. – 2005. – С. 11 – 13.
7. Step by Step Program (1995).
From: <http://www.stepbystep.bitex.com/engProjects.htm>